

Brieven uit de hemel. Een exegetisch experiment. Artikelen over de zeven zendbrieven uit de Openbaring van Johannes hoofdstuk 2 en 3

Aad. S.L. Woudenberg

Maar dit heb ik tegen u, dat gij uw eerste liefde verzaakt hebt. (Openb. 2:4)

Wanneer wij een brief ontvangen, kijken we eerst naar de afzender en scheuren dan de enveloppe open, benieuwd naar de inhoud. Stelt u zich nu eens voor, dat u een brief ontvangt van Jezus. Dan zullen we daar met méér dan gewone belangstelling kennis van nemen – om niet te zeggen: met gespannen verwachting. Laten we in dit nummer van Ichthus eens een brief van Jezus openmaken. We hebben er immers zeven! Die vinden we in het eerste deel van de Openbaring van Johannes. Ze werden hem geopenbaard tijdens zijn ballingschap op het eiland Patmos en ze waren bestemd voor de zeven gemeenten van Asia, een Romeinse provincie, die gelegen was in de zuidwesthoek van het huidige Turkije. Iedere brief begint met dezelfde aanhef: “Schrijf aan de ‘engel’ van de gemeente te...” Waarschijnlijk wordt hier met ‘engel’ de voorganger van de gemeente bedoeld, die de brief op zijn beurt aan de gemeenteleden diende voor te lezen.

De eerste brief is gericht aan de gemeente van Ephese. Dat zal in de bijbelse tijd een stad zijn geweest van om en nabij de 300.000 inwoners. Er kwamen veel toeristen. Vooral de grote Diana(=Artemis)tempel trok aandacht. Dit was één van de zeven wereldwonderen. Daar pikte de commercie een graantje van mee. Bij de tempel bloeide een weelderige souvenirhandel. De bijbel vertelt ons van Demetrius de zilversmid die kleine zilveren Artemistempeltjes maakte. Hij kreeg het aan de stok met Paulus vanwege diens evangelie-prediking. Wanneer Artemis geen godin meer mocht zijn, betekende dat voor hem en zijn collega's broodroof (Hand. 19:21ev).

In dit Ephese was de kerk prima georganiseerd. Jezus is er ook tevreden over: “Ik weet uw werken en inspanning en volharding.” Er werd blijkbaar hard gewerkt. De ambtsdragers kenden hun plicht. Men getroostte zich moeite. Dat is toch prijzenswaard. Bovendien was Ephese recht in de leer. De tucht werd geoefend. Er waren voorgangers uit de regio aan wie de toegang tot de kansel was ontzegd. De ‘kerkeraad’ had ook positie gekozen in bepaalde theologische kwesties en had de leer van de Nicolaïeten (nikè = overwinning; laos = volk) verworpen. Je zou bijna zeggen: een model-gemeente. En toch... er ontbreekt wat aan! Jezus zegt: Dit heb ik tegen u, dat ge uw eerste liefde verzaakt hebt en als dat niet verandert, dan zal ik uw kandelaar (het licht) wegnemen... Dat geeft te denken. Zou daar misschien ook een boodschap voor ons in gelegen zijn? Ik dacht van wel. Ephese staat model voor vele andere kerken. Jezus legt de vinger bij één van de grootste gevaren waardoor de kerk altijd weer bedreigd wordt. Wij verliezen immers al te snel onze eerste liefde. Wij vergeten al te snel onze eerste werken. In Ephese was een gemeente ontstaan. Het was aanvankelijk zeer inspirerend geweest. Men was gemeente ‘met betoon van geest en kracht’(I Cor. 2:4). Toch was er gaandeweg iets van het oorspronkelijke élan verloren gegaan. Zekerheid was geworden tot vanzelfsprekendheid. Dienstbaarheid was geworden tot plichtsbetrachting. De bezieling was verkild in het theologisch debat. En dan is daar plotseling de brief van Jezus met die ene vraag: Doen jullie alles nog wel uit liefde voor mij? En die vraag klinkt door tot vandaag. Wij moeten het ons ook van keer tot keer afvragen: Is daar nog steeds die eerste liefde, waarmee wij de heilige doop ontvingen of kwamen tot de openbare belijdenis des geloofs? En doen wij

nog steeds onze eerste werken? In het volgende nummer van Ichthus hopen we de tweede brief te openen.

Ik weet uw verdrukking en armoede, hoewel gij rijk zijt... (Openbaring 2:9a)

Smyrna was een grote en rijke havenstad aan de Egeïsche Zee gelegen aan een drukke handelsroute, die door heel Klein Azië liep. Een beetje ondernemend mens kon daar wel wat verdienen. Alle kans om rijk te zijn of te worden. Toch zegt Jezus tegen die kleine gemeente daar: Ik weet uw verdrukking en armoede. Dat hing blijkbaar samen met het geloof: verdrukking en armoede! Dat was de prijs, die de christenen in Smyrna voor hun geloof moesten betalen. Ze werden opzettelijk benadeeld, gepasseerd, in een slecht daglicht gesteld of zelfs belasterd en smadelijk behandeld. Het is wel duidelijk waar dat uit voort kwam. Hun geloofsgetuigenis riep weerstand op. Het maakte heidenen en Joden weerbarstig. Het ontardde hier en daar zelfs in vijandschap. Is dat niet altijd het beeld van een gemeente, die werkelijk het Koninkrijk op deze wereld probeert te veroveren en aan het rijk van de duisternis probeert te ontworstelen? Dan is daar onvermijdelijk de weerstand en de vijandschap. Wanneer wij vandaag de dag weinig meer merken van die 'weerstand', dan is er goede reden om ons af te vragen of het met de gemeente wel helemaal in orde is. De gemeente van Christus laat zich wellicht te snel onschadelijk maken. Het is de vraag of tegemoetkomendheid aan en dialoog met de wereld wel mogelijk zijn zonder het gevaar jezelf te verliezen: "Verwondert u niet broeders, wanneer de wereld u haat." (I Joh. 3:13) Tegenover de haat van de 'wereld' (=vijandschap tegen God en Zijn Rijk) stelt Johannes in hfdst. 15 niet zozeer de tegemoetkomendheid en de dialoog, maar veeleer het getuigenis (vers 27).

Bemoedigend voor de gemeente van Smyrna (en met haar iedere gemeente in de verdrukking) is het pastorale Woord van Jezus. Allereerst blijkt, dat de nood van de gemeente niet aan Jezus voorbijgaat: Ik weet uw verdrukking en armoede... In Hebr. 4:15 lezen we over Jezus Christus de Hogepriester, die met ons kan meevoelen! Of het nu onze zwakheid of armoede is... God heeft er weet van door Christus Zijn Zoon: Hij weet wat maaxsel wij zijn (Psalm 103:14)!

Daar komt nog bij dat de gemeente niet bevreesd hoeft te zijn. Het veelvuldig gehoorde "Weest niet bevreesd" (Matth. 14:27; 28:10; Lukas 1:13; 2:10; Joh. 6:20) vinden we ook hier. Het mag dan zo zijn, dat de gemeente lijden moet (aanvullen mag wat aan de verdrukkingen van Christus ontbreekt. Coll. 1:24) en dat sommigen in de gevangenis terecht komen en verzocht zullen worden... toch zal de verdrukking kort zijn (Dat wordt bedoeld met de tien dagen in vers 10) en wie getrouw is tot in de dood zal de kroon des levens (het overwinningsteken) ontvangen. Dezelfde belofte wordt gegeven in I Petrus 5:10, waar we lezen: Hij zal u na een korte tijd van lijden volmaken, bevestigen, sterken en grondvesten.

Wat een beloften voor die arme en verdrukte gemeente in Smyrna. In werkelijkheid is de gemeente dan ook schatrijk. "Ik weet uw verdrukking en armoede hoewel gij rijk zijt." Welke rijkdom is bedoeld? Het is de rijkdom van Christus. "Want in elk opzicht zijt ge rijk geworden in Hem." (I Cor. 1:5). Dat is het wonder van stukjes Koninkrijk en gaafheid tussen mensen in een wereld vol ongerechtigheid en onvrede. Dat is het wonder van blijdschap en overstelpende vreugde in weerwil van de verdrukkingen en uiterlijke levensomstandigheden. Dat is het wonder van vrede in het hart bij alle aanvechting en verzoeking. Dat is het wonder van de liefde bij alle versmading en vernedering. En dat alles door Christus, die dood geweest is en levend geworden (vers 8). Hij bevrijdt van angst en dood. Hij bevrijdt zelfs van de tweede dood – dit is het eeuwig oordeel (vgl. Openbaring 21:8).

...en Ik zal hem een witte steen geven en op die steen een nieuwe naam geschreven, welke niemand weet, dan die hem ontvangt (Openbaring 2:17)

De derde zendbrief uit de Openbaring van Johannes is gericht aan de gemeente van Pergamum. Pergamum was de residentie van de Romeinse stadhouder, een trotse stad, gelegen op een 300 meter hoge rots. Het was een centrum van kunst, cultuur en wetenschap. Men vervaardigde er perkament en bezat in de oudheid al een bibliotheek van ongeveer 200.000 boeken en boekrollen. Er waren ‘regeringsgebouwen’ en diverse tempels, waaronder een tempel voor keizer Augustus. Een reusachtig altaar voor de oppergod Zeus besloeg maar liefst 40 vierkante meter. Populair was de god Asklepios, de god van de geneeskunst. Velen kwamen daarom naar Pergamum om genezing te zoeken. Het symbool van Asklepios was een slang. Wij kennen nu nog het symbool van de slang op de voorruit van de doktersauto. Het verhaal wil, dat eens een slang zich om de staf van god Asklepios kronkelde. Deze droeg een kruid in de bek waarmee men doden kon opwekken, zodat de god van de geneeskunst ook de dood kon overwinnen. Al met al was de stad dus vol heidendom. Met recht kon Pergamum de ‘troon van Satan’ genoemd worden. Van belang is, dat Asklepios de bijnaam ‘sotèr’ had, hetgeen vertaald wordt met ‘heiland’ of ‘redder’. In Pergamum werd de god, die de slang tot symbool had als heiland aanbeden!

De gemeente van Pergamum wordt nu door Christus (Hij is immers de briefschrijver) geprezen, omdat zij niettegenstaande haar heidense omgeving vasthoudt aan Zijn Naam en het geloof in Hem niet verloochent. De volharding van de gemeente was wel bijzonder op de proef gesteld toen een zekere Antipas vanwege zijn geloof werd omgebracht. Maar ook toen was de gemeente staande gebleven. Toch is er ook in deze gemeente een ‘maar...’. Bij alle afweer naar buiten was de gemeente vergeten dat er vaak ook gevaar dreigt van binnen uit. Christus waarschuwt tegen de Nicolaïeten, die Hij ook al in de brief aan Ephese veroordeeld had. Het gaat hier om een zedeloze beweging, ook wel aangeduid met ‘de leer van Bileam’, die zich destijds sterk maakte en aan de gemeente veel schade toebracht.

Welnu, voor deze gemeente in Pergamum, die het werkelijk niet gemakkelijk had, heeft Christus twee heerlijke beloften. Wie overwint krijgt het verborgen manna en een witte steen met daarop een nieuwe naam. Het verborgen manna is Christus Zelf (Vgl. Joh. 6:32,33). Wie daarvan eet, ontmoet de Christus. En wie de Christus ontmoet, ontvangt een nieuwe naam... de naam, waarmee een mens door Hem geroepen wordt! Maria van Magdala dacht eerst de hovenier te zien. Pas toen Jezus haar naam noemde, herkende zij Hem: Maria! (Joh. 20:16). Toen ontving zij haar nieuwe naam, de naam, die niemand weet, dan die hem ontvangt, geschreven op een witte steen. Witte stenen met namen daarop waren in de oudheid veelvuldig in omloop. Zo’n steen werd soms uitgereikt als teken van vrijspraak aan de aangeklaagde. Maar er werden ook wel witte stenen met namen uitgereikt als beloning bijv. aan overwinnaars bij de Griekse Olympische spelen. Sommige uitleggers zijn van mening, dat wij de nieuwe naam op de witte steen ontvangen bij de hemelpoort als overwinnings-cadeau. Maar is dit wel zo? De naam is volgens de antieke opvatting identiek met het wezen van de mens. Een mens was zoals hij heette. Wanneer er in Jakob wezen-lijk iets verandert, ontvangt hij ook prompt een nieuwe naam: Israël (Genesis 32:28). Hij ontvangt die naam niet aan de hemelpoort, maar reeds in dit leven. Ligt het niet méér voor de hand te zeggen, dat wij onze nieuwe naam ontvangen, wanneer we door Christus zijn aangeraakt; wanneer we in Zijn dood gedoopt zijn! Wij zijn toch overwinnaars door Hem, die ons heeft liefgehad... Aan de ontmoeting met Hem veranderen wij totaal. Daar worden wij ‘andere mensen’ van; zozeer

zelfs, dat wij wedergeboren worden en een nieuwe naam nodig hebben. Dat moet bepaald een bemoediging zijn geweest voor de gelovigen in Pergamum zo dicht bij de ‘troon van Satan’: verborgen manna en een nieuwe naam voor wie in Christus overwinnen. Dat wás het voor hen; dat is het voor ons.

Maar wat gij hebt, houdt dat vast, totdat Ik gekomen ben. ...en Ik zal hem de morgenster geven (Openbaring 2:25/28)

De vierde zendbrief aan de gemeenten van Klein Azië is die aan Tyatira. Ditmaal hebben we niet te maken met een wereldstad, maar met een kleinere plaats, waar de inwoners kooplieden en handwerkslieden waren. Deze ambachtlieden hadden zich verenigd in vak-organisaties, die hun belangen behartigden. Iedere vakvereniging had een eigen beschermgod, die door de leden moest worden vereerd. Men was dan verplicht om de feesten en maaltijden ter ere van die god bij te wonen en die liepen vaak uit op allerlei ontucht. Dat had natuurlijk consequenties voor Christenen, die beroepshalve te maken kregen met een vakbond. Zij moesten - zoals één van de uitleggers spitsvondig opmerkt - kiezen tussen de god van de bond of de God van het verbond. Het gevaar van verwereldlijking lag hiermee als een belager voor de deur. Wij kennen soortgelijke situaties. Per slot van rekening zijn we niet ván de wereld, maar wel ín de wereld. En in die wereld moeten wij ons bewegen in allerlei levensverbanden, waarin lang niet altijd Christus als Heer beleden wordt. Hoe verleidelijk is het dan niet om een knie-val te maken voor de afgoden van onze tijd, de idealen, waar mensen en groepen hun heil van verwachten. Hoeveel wereldgelijkvormigheid sluipt er niet ons leven binnen ter wille van de be-oogde promotie of de zo begeerde populariteit onder vakgenoten? Houden we ons niet angstvallig aan de groepscode om geen uitzondering te zijn, want je ligt er natuurlijk binnen de kortste keren uit... Wie laat er een kritisch geluid horen als één van de collega's Gods naam ijdel gebruikt? Zo kunnen we nog wel even doorgaan. Nog steeds is het zo, dat we van dag tot dag kiezen moeten tussen de ‘god van de bond’ en de ‘God van het verbond’.

Aangezien in deze brief aan Tyatira (de middelste van de zeven) voor het eerst sprake is van de wederkomst (vers 25) zou het hier gaan om een kenmerk van de kerk, dat tot 't einde toe zal blijven: de verleiding om gemene zaak te maken met de wereld. Symbool voor die grote verleiding is de vrouw Izébel (vers 20), die duidelijk terugverwijst naar de vrouw van Achab, die de afgoderij in Israël bracht. Zij zal afkomstig zijn geweest uit de sekte van de Nicolaïeten die geen bezwaar zag in het eten van afgodenoffers en hoerij onder het mom van het leren kennen van de diepten van Satan (vers 24). Het oordeel daarover is hard. Zeer ironisch wordt het bed waarop de ontucht bedreven wordt geplaatst naast 't ziekbed (vers 22). En de straf zal niet uitblijven. De Zoon van God heeft ogen als een vuurvlam en voeten als koperbrons (vers 18): Wat Zijn ogen aan ongerechtigheid zien, zullen Zijn voeten vertreden. De Herder, die Zijn schapen hoedt met een staf, zal de heidenen hoeden met een ijzeren staf en ze zullen als aardewerk worden verbrijzeld (vers 27).

Gekomen bij de middelste van de zeven zendbrieven komen we tot het diepte-punt waartoe de kerk komen kan: de zondeval van het christendom, de tegemoetkomendheid aan de ‘wereld’, de neiging tot verwereldlijking en wereldgelijkvormigheid. En bij ‘wereld’ moeten we dan niet denken aan ons moderne begrip ‘wereld’, maar aan het bijbelse begrip ‘wereld’, zoals dat door Johannes tegenover het Rijk van God wordt geplaatst. ‘Wereld’ is bij Johannes een anti-goddelijke macht. Deze neiging zal inderdaad wel blijven tot de wederkomst van onze Heer Jezus Christus. De kerken zullen er zich altijd schuldig aan blijven maken in meer of in mindere mate nu hier en dan daar. Vandaar de bemoediging, die welhaast klinkt als

vermaning: Maar wat gij hebt, houdt dat vast, tot dat Ik gekomen ben. En wie overwint, zal de morgenster ontvangen... dat is Christus Zelf (Vgl. Openbaring 22:16).

De brief aan Sardes: de weg omhoog

De bespreking van de brieven aan de zeven gemeenten van Klein Azië begint nu pas echt interessant te worden! We zullen nu een dimensie méér gaan zien, waar we waarschijnlijk nooit op attent zijn gemaakt. In de zeven brieven zit het verloop van de kerkgeschiedenis verborgen. Het is alleen wel zo dat onze ogen daarvoor geopend moeten worden. Maar voor wie het ziet, wordt het steeds duidelijker.

Uitgangspunt is de eerste christengemeente, de kerk van de apostelen. Aan de zeven gemeenten van Klein Azië wordt ons nu achtereenvolgens getoond, hoe de kerk dit ideaal loslaat om tenslotte een 'monsterverbond' met de wereld aan te gaan. Van daaruit is er echter weer een weg omhoog en zal de gemeente zonder vlek of rimpel weer te voorschijn komen: het apostolisch ideaal... Ziedaar het schema van de kerkgeschiedenis.

Laten we het wat verder invullen. De eerste christengemeente (de kerk van de apostelen) wordt niet genoemd, maar staat wel aan het begin. Dat blijkt uit de eerste brief (aan Ephese) waar sprake is van lieden, die zeggen dat zij apostelen zijn, maar het niet zijn (2:2). Hier is de kerk van de na-apostolische tijd, de kerk die nog dicht bij de oorsprong staat en nog 'alles' te verliezen heeft: het ideaal van de begintijd. De taal is er in deze brief ook naar: Gedenk dan, van welke hoogte gij gevallen zijt (2:5). En verder: Dit heb ik tegen u, dat gij uw eerste liefde verzaakt hebt (2:4). Het paradijs (2:7) staat op het spel... Dat is de toestand zoals die 'in den beginne' was. Daarom is er ook de oproep: doe weer uw eerste werken (2:5).

De tweede gemeente (Smyrna) kent grote verdrukking (2:9/10). De Openbaring van Johannes is laat geschreven. Reeds tekent de grote verdrukking, de vervolging van het Christendom in het Romeinse Rijk zich af. De gemeente houdt stand, maar juist in de verdrukking is de verleiding groot om het geloof te verloochenen. In de derde gemeente (Pergamum) gaat het dan ook mis. Daar is de leer van Bileam (2:14). Toppunt van verval is tenslotte de gemeente van Tyatira. Daar is niet slechts de verkeerde leer (van Bileam) maar veel méér nog: het daadwerkelijk overspel met de vrouw Izébel (2:20). Reeds in het vorige nummer van Ichthus heb ik vermeld, dat de brief aan Tyatira de vierde en dus ook de middelste van de zeven is. We merken op: het middelpunt is tevens het dieptepunt! Vanuit deze diepte komt daar dan de weg omhoog. Sardes is de gemeente, die wakker (3:3) moet worden: Ontwaak gij die slaapt en sta op uit de dood... Toch wordt nog geen van haar werken 'vol' bevonden voor God (3:2). De gemeente, waarin de werken wel 'vol' bevonden worden, vinden we in de zesde. Het is Philadelphia. En leest u maar na: Hier is geen enkel woord van kritiek in tegenstelling tot alle andere brieven. Nergens lezen we het stereotype 'dit heb ik tegen u'. Hier vinden we opnieuw het apostolisch ideaal... de kerk van de broederliefde (Philadelphia: philia = liefde; adelphos = broeder). Wie tenslotte van dit ideaal afvalt, deugt nergens meer toe. Het bederf van het beste is het slechtste. Het is als lauw water voor een dorstig mens – om uit je mond te spuwen! Daarvoor staat de zevende gemeente: Laodicea (3:16). Daarmee is het getal van de volheid, het getal zeven vol.

Wie nu meent dat al deze overwegingen uit de lucht gegrepen zijn mag ik wijzen op een belangwekkende zaak. De middelste brief (Tyatira) staat alleen. Resten ons 6 brieven, waarvan de eerste drie corresponderen met de laatste drie. Dus: 1 met 5 (Ephese-Sardes); 2 met 6 (Smyrna-Philadelphia) en 3 met 7 (Pergamum-Laodicea). Er zijn dus drie paren van

twee brieven, die we naast elkaar kunnen zetten. De brief aan Sardes is de vijfde en in dit nummer van Ichthus aan de beurt. Laten we nu kijken of de zojuist gevonden sleutel past en helpt bij de uitleg. Zijn de gemeenten van Ephese en Sardes inderdaad elkaars spiegelbeeld? Jawel, dat zien we aan enkele significante overeenkomsten en verschillen. De brief aan Ephese voert Christus op als ‘Hij die de zeven sterren in Zijn rechterhand houdt’ (2:1) en de brief aan Sardes voert Christus in als... Hij die de zeven sterren heeft! (3:1). De brief aan Ephese eindigt met ‘de boom des levens’ (2:7) en de brief aan Sardes eindigt met ‘het boek des levens’ (3:5). De gemeente van Ephese heeft werken, maar geen liefde (2:2,4) en de gemeente van Sardes heeft in naam het leven, maar is in werkelijkheid dood (3:1). De gemeente van Ephese had alles te verliezen: afvallen van de hoogte van het apostolisch ideaal. En de gemeente van Sardes had alles te winnen: opstijgen uit de diepte van Tyatira, de gemeente die alleen staat en zo diep gevallen is, dat ze met geen van de andere te vergelijken is! De gemeente van Ephese kon het zich nog veroorloven om te beproeven (2:2). De gemeente van Sardes kon alleen nog maar versterken wat dreigde te sterven (3:2). Bij Ephese begon de weg omlaag en het vooruitzicht voor wie valt is het wegnemen van het licht (de kandelaar uit 2:5). Bij Sardes begon de weg omhoog en het vooruitzicht voor wie zich bekeert is het wandelen in witte klederen (3:4/5).

Wat wil de Apocalyps van Johannes eigenlijk zeggen met dit alles? Eenvoudig dit: Er zal een tijd komen van geestelijk verval, waarin de kerk zichzelf tenslotte verliezen zal aan de wereld (Tyatira). Het begin daarvan tekent zich af in Ephese, de gemeente met ‘afwijkingen’, waarin de leraren zichzelf ten onrechte apostelen noemden. Maar na de tijden van verval zal er een tijd komen, waarin de kerk wakker wordt. Dat zal het werk zijn van de Geest. Het is de tijd van Sardes. In deze brief wordt Christus ook voorgesteld als ‘Hij die de zeven Geesten Gods heeft’ (3:1). Alleen Gods Geest kan tot leven wekken. In de kerk van Sardes staat centraal ontvangen en horen en bewaren en bekeren (3:3). En er zullen er zijn, die het witte kleed waardig zijn (3:4). Toch trekt Hij die de zeven Geesten Gods heeft de lijnen verder door de tijd en komt uit bij Philadelphia. Maar daarover de volgende keer meer.

Tenslotte dit. Wat vertellen de geschiedenisboeken eigenlijk over het historische plaatsje Sardes van zo lang geleden? Het was eens een rijke stad, waar stoffen werden geweven en sieraden werden vervaardigd. Eens leefde daar de legendarisch rijke koning Croesus, wiens rijkdom nog steeds spreekwoordelijk is. In Sardes werd ook voor het eerst gemunt geld in omloop gebracht. Toen de brief uit de Openbaring van Johannes geschreven werd, was alle rijkdom echter verdwenen en stond de handel stil. Noemen we dat niet een slapende stad?! Zo stond het er voor met de gemeente in Sardes. Het was een gemeente, die wakker moest zien te worden en te blijven in een slapende stad.

De gemeente van de broederliefde (Philadelphia) I En schrijf aan de engel der gemeente te Philadelphia (Openbaring 1:7a)

In het vorige nummer van Ichthus ging het over de kerk van Sardes. Geen van haar werken werd ‘vol bevonden voor God’. Sardes staat voor een gemeenschap, waarin de mensen zich wel bekeren, maar in dit alles toch niet verder komen dan het passieve ontvangen, horen en bewaren (3:3). Desondanks zullen er zijn, die met Christus in witte klederen wandelen, omdat ze het waardig zijn (3:4).

Maar in welke gemeente worden dan wel de werken vol bevonden voor God? Het is in Philadelphia, de gemeente van de broederliefde (philia = liefde; adelphos = broeder). Het is opvallend, dat Christus niets aan te merken heeft op deze gemeente. Geen woord van kritiek

komt uit Zijn mond. Er zijn alleen lovende en bemoedigende woorden. Hier is de gemeente ‘zoals die zou moeten zijn’. En wat vervolmaakt dan de gemeente van Christus? De naam Philadelphia zegt het al: Het is de liefde onder de broeders en zusters.

We weten allemaal wel, dat het de liefde is – de liefde van Christus, die ons samenbindt. Toch ligt dat besef niet altijd aan de oppervlakte en daarom moet het steeds weer gezegd worden. De liefde is de hoge norm, waaraan iedere gemeente gemeten wordt. Aan precies de liefde wordt duidelijk of de gemeente ook metterdaad gemeente van Jezus Christus is. Johannes zegt niet “Wij hebben de broeders lief, omdat we overgegaan zijn van de dood in het leven”. Hij zegt het net omgekeerd: “Wij weten, dat wij overgegaan zijn uit de dood in het leven, omdat wij de broeders liefhebben (I Joh. 3:14).”

Altijd is daar weer de voorrang van de liefde. Petrus laat het geloof uitlopen op de broederliefde. En van daaruit kan er dan pas sprake zijn van liefde jegens allen (II Petrus 1:5, 6 en 7). Het geloof vermag trouwens in het geheel niets zonder de liefde. Niet voorniets spreekt Paulus over een geloof door liefde werkende (Gal. 5:6). De liefde staat steeds vooraan: Zo blijven dan geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de meeste van deze drie is de liefde. En dit vers is dan weer afkomstig uit het hooglied op de liefde in I Cor. 13. Wie kent dit schriftgedeelte niet, waar met zoveel woorden gezegd wordt, dat alle dingen eens afgedaan zullen hebben, maar dat de liefde nimmermeer vergaat en alle dingen overwint?

Waarom is de liefde eigenlijk zo belangrijk? Is het niet omdat God Zelf liefde is... (I Joh. 4:8). Daarom is het ook uit liefde, dat God ons wilde redden: “Want alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft.” (Joh. 3:16 en I Joh. 4:9,10). Jezus Christus is de manifestatie van Gods reddende liefde. Het is een liefde, die het lijden en het offer op zich neemt. Het is een liefde, die niet eist, maar geeft, een liefde die gaat tot het uiterste, tot het einde. Dat was voor Christus het kruis. Johannes begint het tweede deel van zijn evangelie, de lijdensgeschiedenis, dan ook aldus: Voor het Paasfeest, toen Jezus wist, dat zijn ure gekomen was om uit deze wereld over te gaan tot de Vader, heeft Hij de zijnen, die Hij in de wereld liefhad, liefgehad tot het einde (Joh. 13:1). Die liefde van Christus wil God ook aan de gemeente geven. Die liefde stort hij uit in de harten door Zijn heilige Geest (Rom. 5:5) en die liefde is ook de eerste vrucht van de Geest (Gal. 5:22).

Zijn er nog meer schriftplaatsen nodig om te wijzen op de voorrang van de liefde? Laten we daar dan maar aan werken met elkaar. Hoe méér de gemeente gaat lijken op Philadelphia, hoe méér haar werken vol zullen worden bevonden voor God. We hebben in dat opzicht nog veel te leren. En toch is het alleen de liefde, die ons verder helpt, alle vrees uitdrijft en alle dingen overwint. Als daar verschil is van mening. Komen we er dan uit met discussie en debat? En waar blijft de argumentator, wanneer er geen woorden meer zijn voor de nood en het probleem van de ander? Laten we maar heel eerlijk zijn en erkennen, dat ons in ’t geheel niets overblijft dan liefhebben. Dat is de enige manier om elkaar vast te houden. De liefde van Christus is de diepste zin van ons bestaan. En die liefde kent geen grenzen – tenminste... zolang we blijven zeggen ‘God is liefde’. Want daarin precies verschillen we van de wereld. Daar wordt niet gezegd ‘God is liefde’. Daar komt het tot de fatale omkering: ‘De liefde is goddelijk’. Intussen zijn we niet veel verder gekomen dan vers 7a en de naam Philadelphia. Een volgend keer dus meer over deze gemeente.

De gemeente van de broederliefde (Philadelphia) II

We gaan verder met onze ‘brieven uit de hemel’. Wie een goed geheugen heeft of misschien wel eens een oude Ichthus bewaart, weet nog wel van de hermeneutische sleutel (hermeneutiek = uitlegkunde), die de boodschap van Openbaring 2 en 3 voor ons ontsluit. De brief aan Tyatira staat apart. De andere zes brieven mogen paars-gewijs geordend worden: 1 met 5 (Ephese-Sardes), 2 met 6 (Smyrna – Philadelphia) en 3 met 7 (Pergamum – Laodicea). Wanneer wij nu Philadelphia naast Smyrna zetten, dan vinden we als overeenkomst: het lijden van de gemeente in de verdrukking. In het lijden van Smyrna tekent zich de grote verdrukking af, die komen gaat in het Romeinse Rijk. Het lijden van Philadelphia is de verdrukking van een gemeente, die zojuist wakker geworden is (Sardes!) en leeft in een vijandige wereld. Laten we de brieven eens naast elkaar zetten:

Smyrna	Philadelphia
Dit zegt de eerste en de laatste, die dood geweest is en levend geworden (8).	Dit zegt de Heilige, de Waarachtige, die de sleutel Davids heeft, die opent en niemand zal sluiten, en Hij sluit en niemand opent (7).
rijkdom voor wie arm is (9)	een geopende deur voor wie kleine kracht heeft (8)
de laster van hen, die zeggen, dat ze Joden zijn, doch het niet zijn, maar een <u>synagoge des Satans</u> (9)	Zie, Ik geef sommigen uit <u>de synagoge des Satans</u> , van hen die zeggen, dat zij Joden zijn en het niet zijn, maar liegen (9).
Zie, de duivel zal sommigen uwer <u>in de gevangenis werpen</u> (10)	Zij zullen komen en zich Zij zullen komen en zich <u>nederwerpen voor uw voeten</u> (9).
...opdat ge <u>verzocht wordt</u> , en ge zult een verdrukking hebben van tien dagen (10).	...zal ook Ik u bewaren voor de <u>ure der verzoeking</u> (10).
Wees getrouw tot de dood en Ik zal u geven <u>de kroon des levens</u> (10).	Houd vast wat gij hebt, opdat niemand <u>uw kroon</u> neme (11).
Wie overwint, zal van de tweede dood geen schade lijden (11).	Wie overwint... Ik zal op hem schrijven de naam van de stad mijns Gods, het nieuwe Jeruzalem (12).

Uit deze vergelijking mag duidelijk worden, dat de gemeente in deze boze en vijandige wereld altijd een gemeente in de verdrukking is. De gemeente van de levende Heer (die dood geweest is en levend geworden, dus... de sleutel heeft om te openen en te sluiten) is arm en heeft kleine kracht. De gemeente wordt bedreigd met geestelijk geweld: de laster van de synagoge des Satans. De gemeente wordt bedreigd met fysiek geweld: verdrukking en gevangenschap. Maar toch is daar de kroon des levens voor wie overwint. De verdrukking van de

wereld mag dan misschien voor een gelovige de eerste dood met zich meebrengen, maar de tweede dood (het eeuwig oordeel) heeft geen vat op wie van Christus zijn.

De vergelijking laat ook zien, dat Johannes in de zeven brieven een stuk kerkgeschiedenis heeft gelegd. De kerk kan aan de verdrukkingen bezwijken en toegeven. De kerk kan ook door de verdrukkingen heen overwinnen. Als Ephese haar eerste liefde verliest en Smyrna de verzoeking niet doorstaat, dan vinden we in Pergamum de valse leer en in Tyatira de daadwerkelijke zonde. De tijd heeft ook geleerd, dat verdrukking van de kerk leiden kan tot de zondeval van het Christendom: de kerk als staatsgodsdienst en als machtsblok. Maar Johannes ziet de kerk daar ook weer uit ‘wakker’ worden (Sardes) en ziet als in een visioen voor zich een kerk, die het lijden en de verzoeking wél doorstaat. Dat is Philadelphia, de gemeente van de broederliefde. Het is de liefde tot Christus en tot elkaar, die uiteindelijk kracht geeft om te volharden. De vroege kerk heeft dat niet gekund, want zij had haar eerste liefde verzaakt en daarmee het Paradijs (2:7) verloren. Maar Philadelphia overwint door de liefde en beërft het nieuw Jeruzalem (3:12).

Maar waar verschijnt dan de gemeente van Philadelphia? Misschien wel hier en nu. Dat hangt ervan af hoe wij onszelf verstaan. Wanneer wij Christus werkelijk liefhebben, dan zullen we wel merken hoeveel geestelijk en fysiek geweld de wereld op ons afvuurt. Wanneer wij werkelijk lijden willen terwille van Christus en Zijn Rijk dichterbij proberen te brengen, dan zullen we wel merken hoeveel weerstand daar plotseling manifest wordt... Maar wie heeft dat ervoor over? Hoe groot blijkt Philadelphia bij nader inzien te zijn? Een arm groepje mensen met kleine kracht... Maar - zo zegt Paulus – als ik zwak ben, dan ben ik machtig! Wie volhardt in de liefde, zal de kroon ontvangen. En vroegere vijanden zullen komen en zich neerwerpen en erkennen, dat Christus de zijnen heeft liefgehad.

De brief aan de gemeente van Laodicéa

De gemeente van Philadelphia was – zoals we gezien hebben – de ideaalgemeente, want ze werd vervolmaakt door de liefde. De zevende en laatste gemeente nl. die van Laodicéa valt af van dit ideaal vanwege de zelfgenoegzaamheid. Als zodanig kunnen we haar wel naast die van Pergamum zetten. De derde brief is vergelijkbaar met de zevende. In Pergamum ging het ook mis. Hield Smyrna nog stand in de verdrukking – Pergamum niet meer. Daar kwam de valse leer van Biléam. En daarover valt het oordeel. Tot twee maal toe is sprake van het zwaard in de brief aan Pergamum: in vers 12 en 16. En reken maar, dat het oordeel ook valt over de zelfgenoegzaamheid van Laodicéa. Christus staat volkomen machteloos bij mensen, die aan zichzelf genoeg hebben. Wij hebben immers ons heil buiten onszelf te zoeken in Jezus Christus. Hem zullen we echter niet vinden zolang we aan onszelf voldoende hebben. Een zelfgenoegzaamheid van het ergste soort is wel die van een gemeente, die op de hoogte van Philadelphia heeft gestaan of nog steeds meen te staan en daarbij zelfvoldaan is geworden. Zo was dat in Laodicéa! Ver 17 spreekt in dit opzicht boekdelen: “Omdat gij zegt: Ik ben rijk en ik heb mij verrijkt en heb aan niets gebrek, en gij weet niet, dat gij zijt de ellendige en jammerlijke en arme en blinde en naakte...” Dat is zoiets als zeggen ‘mij ontbreekt niets’ en vergeten dat de Heer je Herder is! In de gemeente van Philadelphia (die van de broederliefde) konden ze inderdaad zeggen: We zijn rijk en hebben aan niets gebrek. Maar rijk worden kan een Christen alleen door eerst arm te worden. Wie niet eerst arm wordt, ontvangt niets. Christus wil alleen lege handen vullen... En wie zijn handen op wil houden moet eerst alles loslaten. Dat hadden ze door in Philadelphia, maar niet meer in Laodicéa. Daar beroemden ze zich op hun rijkdom en lieten zich daarop voorstaan. En door die zelfgenoegzaamheid sloten ze Christus buiten. Philadelphia kreeg een geopende deur; In Laodicéa lezen we weer: “Zie,

Ik sta aan de deur en Ik klop.” (3:8,20) Hoezeer Christus de zelfvoldaanheid van Christenen verafschuwt, blijkt wel uit het beeld van het lauwe water. Ze zullen in Laodicéa heel goed begrepen hebben, wat daarmee bedoeld werd. Vlak bij de stad was een warme bron. Vaak gebeurde het, dat reizigers na een lange, hete en stoffige reis zich verkwikken wilden met een slok water bij aankomst in Laodicéa. Ze knielden dan neer bij die bron, dronken en spuwden vervolgens het water weer uit. Niets is erger dan lauwe water voor iemand, die zijn dorst wil lessen. Zo zal ook Christus zelfvoldane Christenen uit zijn mond spuwen. Wat moest er terecht komen van de Laodicezen? In vers 18 komt de raadgeving. Laodicéa was een rijke stad, rijk aan goud. Het bankwezen bloeide daar. Toch biedt Christus een ander goud te koop aan: gelouterd goud – gelouterd in het vuur. En Christus biedt nog meer te koop aan voor die zogenaamd rijke Laodicezen: witte klederen om hun schande en naaktheid te bedekken en ogenzalf om hun oogleden te bestrijken, zodat ze weer zouden zien. Dat was wel helemaal vernederend voor de Laodicezen. Ze hadden in hun stad een opleidingsschool voor artsen en maakten daar ogenzalf, die in de hele toenmalige wereld bekendheid genoot. Veel mensen kwamen daar naar toe om zich te laten behandelen. Christus zegt: Koop maar zalf bij mij als je tenminste weer wilt zien (waar het om gaat). De Laodicezen hadden een nieuwe ‘zalving’ nodig nl. die met de Heilige Geest. Het witte kleed van Christus bedekt de zonden, zodat die niet langer meer te zien zijn en de zalving met de Heilige Geest geeft nieuw zicht op de dingen... Zo zijn we aan het eind gekomen van onze bespreking van Openbaring 2 en 3. Zeven brieven; zeven gemeenten. De ideale gemeente is de voor-laatste! En ieder die denkt dat hij ‘er is’, valt in de kuil van de zelfgenoegzaamheid.

Naschrift

Zoals de titel aangeeft, is deze uitleg een exegetisch experiment. Wie de moeite neemt om in de bijlage hieronder de brieven te vergelijken zal treffende overeenkomsten vinden in de brieven die elkaars spiegelbeeld zijn (met tekstkleur aangegeven). Tyatira staat alleen: een dieptepunt dat met niets te vergelijken is – de kerk die van Christus afgevallen is. In de structuurvergelijking Ephese-Sardes en Smyrna-Philadelphia vinden we soms woordelijke overeenkomsten. In de vergelijking Pergamum-Laodicea is dat minder het geval, afgezien van de hoofdstructuur die aan alle brieven is meegegeven. Toch staan daar twee significante passages naast elkaar: de leer van Bileam en de zelfgenoegzaamheid van de gemeente (tekstkleur rood). Deze verwijten van Christus aan zijn gemeente vertegenwoordigen het gevaar van buiten af en van binnen uit - twee oorzaken van dreigende afval.

Bijlage I: Structuurvergelijking van de brieven 1-5, 2-6, 3-7

Vergelijking Efeze – Sardes (1-5)

Aan Efeze (Hfdst. 2)

1 **Schrijf aan de engel der gemeente** te Efeze:

Dit zegt Hij, die de zeven sterren in zijn rechterhand houdt, die tussen de zeven gouden kandelaren wandelt:

2 Ik weet uw werken en inspanning en uw volharding en dat gij de kwaden niet kunt verdragen en hen op de proef gesteld hebt, die zeggen, dat zij **apostelen** zijn, maar het niet zijn, en dat gij hen leugenaars hebt bevonden; 3 en gij hebt volharding en hebt verdragen om mijns naams wil en gij zijt **niet moede geworden**.

4 **Maar** Ik heb tegen u, dat gij uw **eerste liefde** verzaakt hebt. 5 Gedenk dan, van welke hoogte gij gevallen zijt en bekeer u en doe (weder) uw eerste werken. Maar zo niet, dan kom Ik tot u en Ik zal uw kandelaar van zijn plaats wegnemen, indien gij u niet bekeert. 6 Doch dit hebt gij, dat gij de werken der Nikolaïeten haat, welke ook Ik haat.

7 **Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.**

Wie overwint, hem zal Ik geven te eten van de boom des levens, die in het **paradijs** Gods is.

Aan Sardes (Hfdst. 3)

1 **En schrijf aan de engel der gemeente** te Sardes:

Dit zegt Hij, die de zeven Geesten Gods en de zeven sterren heeft:

Ik weet uw werken, dat gij de naam hebt, dat gij leeft, maar gij zijt dood. 2 Wees wakker en versterk het overige, dat dreigde te sterven, want Ik heb geen van uw werken vol bevonden voor mijn God. 3 Bedenk dan, hoe gij het ontvangen en gehoord hebt, en bewaar het en bekeer u.

Indien gij dan niet wakker wordt, zal Ik komen als een dief, en gij zult niet weten, op welk uur Ik u zal overvallen.

4 **Doch** gij hebt enkele personen te Sardes, die hun klederen niet hebben bezoedeld, en zij zullen met Mij in **witte klederen** wandelen, omdat zij het waardig zijn.

5 **Wie overwint**, zal aldus bekleed worden met **witte klederen**; en Ik zal zijn naam geenszins uitwissen uit het boek des levens, maar Ik zal zijn naam belijden voor mijn Vader en voor zijn engelen.

6 **Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.**

Vergelijking Smyrna – Filadelfia (2-6)

Aan Smyrna (Hfdst 2)

8 En schrijf aan de engel der gemeente te Smyrna:

Dit zegt de eerste en de laatste, die dood geweest is en levend geworden:

9 Ik weet uw verdrukking en armoede, hoewel gij rijk zijt,

en de laster van hen, die zeggen, dat zij Joden zijn, doch het niet zijn, maar een **synagoge des satans**. 10 Wees niet bevreesd voor hetgeen gij lijden zult.

Zie, de duivel zal sommigen uwer in de gevangenis werpen,

opdat gij verzocht wordt, en gij zult een verdrukking hebben van tien dagen.

Wees getrouw tot de dood en Ik zal u geven de kroon des levens.

11 Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.

Wie overwint, zal van de tweede dood geen schade lijden.

Aan Filadelfia (Hfdst 3)

7 En schrijf aan de engel der gemeente te Filadelfia:

Dit zegt de Heilige, de Waarachtige, die de sleutel Davids heeft, die opent en niemand zal sluiten, en Hij sluit en niemand opent.

8 Ik weet uw werken: zie, Ik heb een geopende deur voor uw aangezicht gegeven, die niemand kan sluiten; want gij hebt kleine kracht, maar gij hebt mijn woord bewaard en mijn naam niet verloochend.

9 Zie, Ik geef sommigen uit de **synagoge des satans**, van hen, die zeggen, dat zij Joden zijn en het niet zijn, maar liegen;

zie, Ik zal maken, dat zij zullen komen en zich nederwerpen voor uw voeten, en erkennen, dat Ik u heb liefgehad. 10 Omdat gij het bevel bewaard hebt om Mij te blijven verwachten,

zal ook Ik u bewaren voor de ure der verzoeking, die over de gehele wereld komen zal, om te verzoeken hen, die op de aarde wonen. 11 Ik kom spoedig;

houd vast wat gij hebt, opdat niemand uw kroon neme.

12 Wie overwint, hem zal Ik maken tot een zuil in de tempel mijns Gods en hij zal niet meer daaruit gaan; en Ik zal op hem schrijven de naam mijns Gods en de naam van de stad mijns Gods, het nieuwe Jeruzalem, dat uit de hemel nederdaalt van mijn God, en mijn nieuwe naam.

13 Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.

Vergelijking Pergamum – Laodicéa (3-7)

Aan Pergamum (Hfdst. 2)

12 En schrijf aan de engel der gemeente te Pergamum:

Dit zegt Hij, die het tweesnijdende scherpe zwaard heeft:

13 Ik weet, waar gij woont, dáár waar de troon des satans is; en gij houdt vast aan mijn naam en hebt het geloof in Mij niet verloochend, ook niet in de dagen van Antipas, mijn getuige, mijn getrouwe, die gedood werd bij u, waar de satan woont.

14 Maar Ik heb enkele dingen tegen u: dat gij daar sommigen hebt, die vasthouden aan de leer van Bileam, die Balak leerde de kinderen Israëls een strik te spannen, dat zij afgodenoffers zouden eten en hoereren. 15 Zo hebt ook gij sommigen, die op gelijke wijze aan de leer der Nikolaïeten vasthouden.

16 Bekeer u dan;

...maar zo niet, dan kom Ik spoedig tot u en Ik zal strijd tegen hen voeren met het zwaard mijns monds.

17 Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.

Wie overwint, hem zal Ik geven van het verborgen manna, en Ik zal hem een witte steen

geven en op die steen een nieuwe naam geschreven, welke niemand weet, dan die hem ontvangt.

Aan Laodicea (Hfdst. 3)

14 En schrijf aan de engel der gemeente te Laodicea:

Dit zegt de Amen, de getrouwe en waarachtige getuige, het begin der schepping Gods:

15 Ik weet...

...uw werken, dat gij noch koud zijt, noch heet. Waart gij maar koud of heet! 16 Zo dan, omdat gij lauw zijt en noch heet, noch koud, zal Ik u uit mijn mond spuwen. 17 Omdat gij zegt: Ik ben rijk en ik heb mij verrijkt en heb aan niets gebrek, en gij weet niet, dat gij zijt de ellendige en jammerlijke en arme en blinde en naakte,

18 raad Ik u aan van Mij te kopen goud, dat in het vuur gelouterd is, opdat gij rijk moogt worden, en witte klederen, opdat gij die aandoet en de schande uwer naaktheid niet zichtbaar worde; en ogenzalf om uw oogleden te bestrijken, opdat gij zien moogt.

19 Allen, die Ik liefheb, bestraf Ik en tuchtig Ik; wees dan ijverig en bekeer u.

20 Zie, Ik sta aan de deur en Ik klop. Indien iemand naar mijn stem hoort en de deur opent, Ik zal bij hem binnenkomen en maaltijd met hem houden en hij met Mij.

21 Wie overwint, hem zal Ik geven met Mij te zitten op mijn troon, gelijk ook Ik heb overwonnen en gezeten ben met mijn Vader op zijn troon.

22 Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.

Aan Tyatira (Hfdst. 2)

18 En schrijf aan de engel der gemeente te Tyatira:

Dit zegt de Zoon Gods, die ogen heeft als een vuurvlam en zijn voeten zijn als koperbrons:

19 Ik weet uw werken en liefde, en geloof en dienstbetoon, en uw volharding en uw laatste werken, die meer zijn dan de eerste. 20 Maar Ik heb tegen u, dat gij de vrouw Izebel laat begaan, die zegt, dat zij een profetes is, en zij leert en verleidt mijn knechten om te hoereren en afgodenoffers te eten. 21 En Ik heb haar tijd gegeven om zich te bekeren, maar zij wil zich niet bekeren van haar hoerelij. 22 Zie, Ik werp haar op het ziekbed en hen, die met haar overspel bedrijven, breng Ik in grote verdrukking, indien zij zich niet van haar werken bekeren. 23 En haar kinderen zal Ik de dood doen sterven en alle gemeenten zullen inzien, dat Ik het ben, die nieren en harten doorzoek; en Ik zal u vergelden, een ieder naar uw werken. 24 Doch Ik zeg tot u allen, die voorts te Tyatira zijt, en deze leer niet hebt en die niet, gelijk zij zeggen, de diepten des satans hebt leren kennen: Ik leg u geen andere last op. 25 Maar wat gij hebt, houdt dat vast, totdat Ik gekomen ben.

26 En wie overwint en mijn werken tot het einde toe bewaart, hem zal Ik macht geven over de heidenen; 27 en hij zal hen hoeden met een ijzeren staf, als aardewerk worden zij verbrijzeld, gelijk ook Ik van mijn Vader ontvangen heb, 28 en Ik zal hem de morgenster geven.

29 Wie een oor heeft, die hore, wat de Geest tot de gemeenten zegt.

Bijlage II: De Zeven gemeenten van Klein Azië

Ephese
eerste liefde verzaakt

Smyrna
verdrukking en
verzoeking

Pergamum
leer van Bileam
oordeel en zwaard

Tyatira
Izebel
Morgenster

Philadelfia
de broederliefde
het nieuw Jeruzalem

Sardes
Wakker worden

Laodicea
zelfgenoegzaamheid